

Ötən əsrin 20-30-cu illərində milli dövlətçiliyimiz tarixində özünəməxsus yeri olan II Respublikada sovet ideologiyası klassik irsə nihilist münasibət yaratdı və ədəbiyyata, sənətdə ideoloji təmayüllər özünü göstərməyə başladı. Bədirxan Əhmədov özünün fundamental "XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində yazır: "Ədəbi həyatda müzakirə olunan mövzular, problemlər əksərən mərkəzdən ötürülür və bir müddət ədəbi mühitdə çəkişməyə səbəb olurdu. Mədəni irsə münasibət, formalizm və naturalizm əleyhinə, proletkültçuluq, ədəbi mühacirlik və bədii dəyər uğrunda mübarizə kimi kampaniyalara da, məhz mərkəzdən rəvac verilir".

1937-ci ilə qədər ədəbiyyatda Əhməd Cavad və Hüseyn Cavidin stili hələ də üstünlüyünü saxlayırdı. Tahir Qaffarov bu dövrün ədəbiyyatı haqqında belə yazırdı: "Bu illərdə Əhməd Cavad rəmzlər vasitəsilə siyasi lirikanın gözəl nümunələrini yaradır. "Göy-göl" şeirində (1925) o, gözəl, şöhrətli, lakin yaralı, öz dərdi ilə təklənmiş, qeyrətli övladlarından ayrı düşmüş, səsi-sədası heç kəsə çatmayan Vətən obrazı yaradır. Şair "Kür" poemasında (1930) Kürü xalqa bənzədir. Qürurlu, gənişqəlblı, incə, işvəli, bəzən də dəliqanlı olan Kürə indi başqasının qarşısında əyilmək, "qatır olmaq", "yük daşımaq", "yer qazmaq" əmri verilib. Şeir oxucuda etiraz oyadır. "Səsli qız" poemasında Cavad müstəqilliyini itirmiş ölkənin labüd olaraq düşdüyü vəziyyəti təsvir edir: Əhməd Cavadın şeirləri böyük təsir gücünə malik idi. Şair mövcud rejim tərəfindən təqib olunsada, onun şeirlərinin, çoxu əlyazması şəklində əldən-ələ gəzirdi.

Hüseyn Cavid 1922-23-cü illərdə yazdığı "Peyğəmbər" mənzum pyesində tarixi materialdan istifadə edərək, öz dövrünü tənqid atəsinə tutur: Cavid "Topal

kəskin tənqid edilir.

S.S.Axundovun "Laçın yuvası" pyesində (1921) bolşevik "inqilabı"nın Azərbaycan dağlarında heç bir ictimai bazaya əsaslanmadığı və buna görə, zorakılığa, böyük insan müsibətlərinə səbəb olduğu açıqlanır. Yazıçı bu illərdə məşhur "Qorxulu nağıllar" silsiləsinə yeni lirik və təsirli hekayələr əlavə etmişdi. Onun "Eşq və intiqam" dramında (1922) ailə faciəsinin sosial kökləri açıqlanmışdı.

Cəfər Cabbarlının "Aydın" (1921), "Oqtay Eloğlu" (1923) romantik faciələrində qəhrəmanların istismara, zülmə, milli ayrışikliyə qarşı anarxistcəsinə üsyanının labüd uğursuzluğu göstərilir. Dramaturqun "Od gəlini" pyesində (1928) xalqın yadelli işğalçılara və onların mənəvi bayrağı olan yeni ideologiyalara qarşı mübarizəsi təqdir olunur. "Sevil" pyesində (1928) qadın azadlığı, müasirləşmə qarşısında duran maneələr və sovet mühitində ailə konfliktinin ictimai xarakteri açıqlanır. "Almaz" (1930), "Yaşar" (1932), pyeslərində kolxoz quruculuğunun, kənddə "yeniliyin" qeyri-humanist yolları, "1905-ci ildə" pyesində (1931), "ayır-buyur" siyasəti yeridən rus imperiazmi-

ciddi qarşudurmalar özünü göstərirdi. Şair Almas İldırım poeziyada Ə.Cavad və H.Cavad yolunu davam etdirdiyinə görə cəzalandırıldı və ölkədən sürgün edildi.

H.Cavid və Ə.Cavad hədsiz hücumlara məruz qaldı.

Tədqiqatçı T.Qaffarov daha sonra yazır: "S.Rəhmanın 1933-cü ildə yazdığı "Vəfasız" əsərində sovet reallıqları, başqa cür düşündüyü üçün təqib olunan insanın faciəsi inandırıcı boyalarla verilmişdir. Yazıçının 1938-ci ildə yazdığı "Toy" komediyasında mövcud idarəçilik sistemi, onun hakimiyyətə soxularaq dərəcəyəli etməyə imkan yaratdığı küt, korafəhim "rəhbərlər" kəskin satira atəsinə tutulur. Həmid Axundlu 1940-cı ildə yazdığı "Kəlifin ucu" romanında, hətta "inqilabçı proletar mühitində" - Bakıda belə kommunist ağın qeyri-mümkünlüyü, təbii olaraq, milli ruhun üstün gəlməsini təsvir etmişdi. Qantəmirin (Qafur Əfəndiyev) 1935-ci ildə yazdığı "Kolxozustan" povestində Azərbaycanda kollektivləşmənin üsulları, əhalidə onlara müxtəlif münasibət təbii boyalarla və canlı obrazlarla əks olunmuşdu.

Bolşeviklər, sovet hökuməti Azərbaycan ədəbiyyatını, ədəbi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycan Sovet dövrü ədəbiyyatı: 20-30-cu illər

Teymur" pyesində (1925) türk dünyasının ümumi qəhrəman tipini yaradır. Türkləri birliyə çağırır. O, "Nil yavrusu" (1926), "Azər" dastanı, "Telli saz", "Kor neyzən" (1930), "Xəyyam" (1935) əsərlərində istibdadı, müstəmləkə zülmünə, milli əsarətə qarşı çıxır, azadlıq ideyalarını tərənnüm edir. "Səyavuş" pyesində (1933) şair rifahını öz xalqının birliyində deyil, gah bir sələfi olan İranda, gah da başqa sələfi olan Turanda axtaran ıgıd, lakin fədalətli təbiətli Səyavuşun faciəsini göstərir. "İblisin intiqamı" dramında (1936) Cavid faşizmin inkişafından, dünya müharibəsi təhlükəsinin artmasından dərin narahatlığını ifadə edir.

Cəlil Məmmədquluzadə 1921-ci ildə yazdığı "Danabaş kəndinin əhvalatları" pyesində yadelli ağalardan Azərbaycan kəndlisinin xeyir görmədiyini, həm də xeyir gözləmədiyini, onların hərəkətində haqlı olaraq həmişə "şər" axtardığını açıqlanır. Ədib "Dəli-yığıncığ" komediyasında (1927) adamların taleyini, xalqın ruhunu, mənəviyyatını duya, dərk edə bilməyən yad hakimlərə və hakimlərə tapşırılmasını "dəlillərdən" fəna olan "ağıllıların" dəli əməli kimi

nin millətlər arasında qanlı ədavət törətməsinin mexanizmi ustalıqla göstərilir.

Hacı Kərim Sanılı "Aran köçü" poemasında (1924), çoban həyatını, xalqın ənənələrini, əməksevərliyini, qonaqpərvərliyini təsvir edir, gözəl təbiət lirikası nümunələri, poetik lövhələr yaradır, oxucuya vətənpərvərlik ruhu aşılayır. Şair "Namus davası" tarixi poemasında (1927) Vətən namusunun, hətta ailə namusundan üstün olduğunu göstərir.

Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqverdiyev, A.Şaiq, S.Hüseyn, M.S.Ordubadi, Əbülhəsən, S.Rəhimov da bu illərdə yazdıqları əsərlərdə xalqın həyatından canlı, realist səhnələr vermişdilər. 20-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrı yenidən canlanır və sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Azərbaycan xalqının tarixi və müasir həyat roman mövzusunda çevrilir. Y.V.Çəmənzəminlinin "İki od arasında", M.O.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz", Əbülhəsənin "Yoxuşlar", "Dünya qopur", Süleyman Rəhimovun "Şamo", Mir Cəlalın "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti" və s. romanlar yazılır.

Bu dövrdə ədəbi prosesdə

qüvvələri imperiyaya, onun cəfəng əhklamlarına xidmətə cəlb etməyə çalışırdılar. 1922-ci ildə "Türk Ədib və Şairlər İttifaqı" və ya "İldırım" dərnəyi, 1925-ci ilin martında "Ədəbiyyat Cəmiyyəti" yaradılmışdı. Lakin artıq püxtələşmiş, müqəddir həmkarların birliyi bu təşkilatlara yuxarıdan təzyiq göstərmək, demək olar ki, qeyri-mümkün idi. Buna görə də 1925-ci ildə "Kommunist" qəzeti yanında "Qızıl Gənc Qələmlər Cəmiyyəti"də təşkil olunmuşdu. 1926-cı ilin noyabrında "Qızıl Qələmlər Ədəbiyyat Cəmiyyəti" və "Qızıl Gənc Qələmlər Cəmiyyəti" "Qızıl Qələmlər İttifaqı"nda birləşdirildilər. Bu ittifaqın əsasında 1928-ci ildə "Azərbaycan Proletar Yazıçılar Cəmiyyəti" yaradıldı. Lakin bolşevikləri bu da qane etmirdi. Partiyanın göstərişi ilə işləyən müti aparat yaratmaq mümkün olmur, təşkilatın adı dəyişdirilsə də, onlarda ustad sənətkarların nüfuzu zərbə altında qalırdı. "Ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqında UİK (b) P MK-nın 1932-ci il 23 aprel tarixli qərarı ilə "Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı" təsis edildi, partiyanın, habelə, imperiya təhlükəsizlik orqanlarının bu təşkilata - yazıçı və

şairlərin yaradıcılığına nəzarət gücləndirildi.

20-30-cu illərdə ədəbiyyata yeni gələn istedadların bir hissəsi bolşevik ideallarının qarçalarına çevrilmişdilər. Lakin onlar arasında müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə etməklə imkan daxilində xalqa xidmət göstərməyə çalışan şair və yazıçılar da vardı. Mikayıl Müşfiqin şeirlərində Azərbaycan xalqının daxili aləmi, təbiətlə mənəvi bağlılığı, saflığı lirik boyalarla tərənnüm olunurdu. Səməd Vurğunun lirikası bənzərsizliyi ilə seçilir və xalqın mənəvi dünyasına olduqca doğma idi. Onun "Komsomol poeması"nda (1931-ci ildən yazmağa başlayıb) sovetləşmənin Azərbaycan kəndinə zərər gətirdiyi "yeniliklər" in varlığı bütünlüklə, o cümlədən, əlinə hakimiyyət keçmiş təcrübəsiz, kəmsavad zümərənin böyük faciəsinə səbəb olması ustalıqla açıqlanırdı. S.Vurğun "Vaqif" dramında tarixi mövzunu həddindən artıq sərbəst şərhlər edib ciddi təhriflərə yol versə də, iqtidarı ilə ziyalı dilbir olmayan xalqın daxili faciəsini göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

20-ci illərin əvvəllərində xalq nəğməkarı Aşıq Ələsgərin yazdığı qoşmalar və satirik bəndlər geniş

yayılmışdı. Yuxarıların təzyiqi ilə 1926-cı ildə toplanmış Aşıqlar Qurultayı "yeni həyatı" ilhamla tərif etməyə çağırmasına baxmayaraq, bir çox aşıqlar, xüsusən, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Şemkir, Aşıq Mirzə və başqaları xalq yaradıcılığının bu formasının təmizliyinin qorunub-saxlanılmasında mühüm rol oynadı.

20-30-cu illərdə dünya xəzinəsinin ən qiymətli inciləri, o cümlədən, Nizaminin poemaları və şeirləri, V.Şekspirin və İ.Şillerin faciələri, A.S.Puşkinin "Yevgeni Onegin" mənzum romanı Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdu. 1924-cü ildə M.F.Füzulinin, 1928-ci ildə M.F.Axundovun, 1932-ci ildə M.Ə.Sabirin yubileyləri, Ə.Nəvainin 500, A.S.Puşkinin 100, Ş.Rustavelinin 750, Firdovsinin 1000 illiyi geniş qeyd edilmişdi.

Azərbaycanın o zamankı ədəbi mühitə S.Yeseninin (1923-1924), V.Mayakovskinin (1926-1927), A.Borbyusun (1927), N.Hikmətin (1927), M.Qorkinin (1928) və başqa xarici yazıçı və şairlərin burada olması da az təsir göstərməmişdi.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru